

ELŐSZÓ

1996. november 15-én Bócz Endre tartott előadást a tanúvédelem témakörében. Előadása alapjául az Európa Tanács a védelem jogaival és a tanúk megfélemlítésének kérdésével foglalkozó szakértői bizottsága által előterjesztett ajánlás-tervezet szolgált. A szakértői bizottságban folyó munkálatokról a kezdetektől tájékoztatta a szakmai közvéleményt Bócz Endre, aki maga is aktív résztvevője volt a bizottsági munkának.

A Magyar Kriminológiai Társaság ülésén a bizottság több éves működésének az eredményéről hallhattunk beszámolót és megismerkedhettünk azokkal az elvekkel, amelyek alapján a tanúvédelemről szóló ajánlás-tervezetet megszövegezték. Sajnos hazánkban is egyre aktuálisabbá váló problémáról van szó, hiszen a szervezett bűnözés megjelenése és megerősödése nálunk is együttjár a tanúk megfélemlítésével. Reméljük, hogy a tanúkat fenyegető veszélyek megszüntetésére, lecsökkentésére vonatkozó Európa tanácsi ajánlások nagy része a magyar gyakorlatban is megvalósul.

A szerkesztő

Dr. Bócz Endre (fővárosi főügyész):

A TANÚVÉDELEMRŐL

I.

A múlt hónap végén fejezte be munkáját az Európa Tanács bűnügyi problémákkal foglalkozó állandó szakbizottsága által a védelem jogai és a tanúk megfélemlítése kérdéskörének tanulmányozására még 1993. júniusában életre hívott szakértői bizottság. Működésének eredménye egy ajánlás-tervezet a hozzá tartozó és a közel 30 pontból álló függelékkal - ez tartalmazza az érdemi mondanivalót - valamint összesen 30 oldal terjedelmű indokolással. A dokumentumok várhatóan jövő júniusban, az állandó szakbizottság jóváhagyása után válnak majd nyilvánossá.

Így hát Önöket nem fenyegeti az a veszély, hogy hosszú idézeteket kell végighallgatniok; nem annyira a tervezett ajánlás szövegét, mint inkább az elfogadott elveket, a tervezett dokumentumok gondolati anyagát próbálom összefoglalni.

II.

Ismeretes, hogy a tanúk védelme iránti igény az utóbbi egy-másfél évtizedben vált világviszonylatban is igazán jelentős gondná. A tanúvallomás, a legrégebb bizonyítási eszköz Achilles-sarka - az t.i., hogy tanútól, tehát esendő és rendszerint védtelen, megfélemlíthető vagy megvásárolható embertől származik - régóta ismeretes, de a tanúk módszeres, rendszeres megfélemlítése vagy éppen megsemmisítése, s ezzel a büntető igazságszolgáltatás megbénítása a szervezett bűnözés "találmánya".

Noha a tanúk megfélemlítése korántsem szorítkozott a szervezett bűnözéshez kapcsolódó ügyekre, ezekben volt - épp

rendszeressége és módszeressége miatt - a leglátványosabb. Ahogy a szervezett bűnözés átlépett a határokon és nemzetközivé vált, úgy terjedt a jelenség, s vele az igény az ellene történő fellépésre. Az Európa Tanács is többször foglalkozott már a tanúvédelmet is érintő büntetőeljárás kérdésekkel, de más fórumok és szervezetek - így az Európai Unió és az ENSZ is - tárgyalták ezt a problémakört. Ez volt azonban talán az első olyan eset, amikor maga a tanúvédelem volt a vizsgálódás központi tárgya.

Az elvi alap megvitatása során az élethez, szabadsághoz, méltósághoz, személyi sérthetlenséghez való jogok és a tanúskodási kötelezettség egymáshoz való viszonyát elemezte a bizottság, s ennek eredményeként jutott a következő - szerintem figyelemreméltó - gondolatsorhoz.

A tanúskodást hagyományosan "állampolgári kötelesség"-nek szokás felfogni. A tétel általában úgy szól, hogy mindenki, akitől a büntető igazságszolgáltatás ezt igényli, köteles megjelenni és őszinte vallomást tenni a bíróság előtt. Ám a modern társadalomban főként a szervezett bűnözés megjelenése folytán - vélte a bizottság - lényegesen megváltoztak azok a körülmények, amelyek között ezt az állampolgári kötelezettséget teljesíteni kell; a polgár erkölcsi kötelességtudatát elnyomja a biztonsága miatti aggodalom.

A tanút mindazonáltal ugyanúgy megilletik a bizottság meggyőződése szerint az előbb felsorolt jogok, a személyi biztonság, mint a lakosság többi tagjait.

A tanúskodási kötelezettség nem járhat a polgár számára szükségtelen kockázatokkal; ezeknek a kizárása - de legalábbis minimalizálása - állami kötelezettség. A hangsúly tehát áttevődött; az állam feladata, sőt kötelessége az igazságszolgáltatás olyan megszervezése, amelynek eredményeként a tanú életének, testi épségének, szabadságának, valamint a hozzá közelálló személyek biztonságának veszélyeztetése nélkül tehet őszinte és valóságos vallomást.

A tanúvédelem közelebbi kérdéseire rátérve az első vitapont mindjárt az, hogy ki a "tanú"?

A büntetőeljárás rendszerek - következésként a különböző országok tételes törvényei - tudvalevőleg eltérően szabályozzák ezt is, miként az eljárás sok más elemét is. Ezt megállapítva a bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tervbevetett ajánlás szemszögéből figyelmen kívül hagyja a különféle tételes jogi megoldásokat és önálló - "autonóm" - definíciót alkalmaz.

Emellett szólt az is, hogy a bizottságban résztvevő egyes országokban már volt - vagy készülöben volt - tanúvédelemmel foglalkozó törvény, s e törvények többsége nem kizárólag az adott ország tételes joga szerint tanúnak minősülő személyek védelmére szolgált. Emellett pl. mi is azt javasoltuk: a tanúnak járó védelem illesse meg a szakértőt is. Hozzáteszem: a bizottság olasz tagja mindvégig erőteljesen népszerűsítette az igazságszolgáltatással együttműködő maffiózók ("pentiti") védelmét, mint a veszélyes szervezett bűnözés elleni fellépés eredményessége szempontjából kardinális jelentőségű kérdést; az angol törvény az esküdteket is védi, s hasonló volt a kanadai tervezet is. Mindezt figyelembevéve alakult ki az a felfogás, hogy a tanúi minőség inkább funkció, mint státus - ahogy erre egyébként már az Emberi Jogok Európai Bírósága több határozatában is utalt - s védelem szempontjából tanú mindenki, akinek olyan információk vannak a birtokában, amelyek egy büntetőeljárás szemszögéből relevánsak, ideértve a szakértőt, a tolmácsot és természetesen a vádlott-társat is. Hasonló felfogást követ az Európai Uniónak a tanúvédelem kérdésében nemrégiben hozott határozata is. Hangsúlyt kapott az a tétel is, hogy a tanúvédelem nemcsak a vádlottat terhelő tanúkat, hanem a mentőtanúkat is megilleti, minthogy - mutattak rá egyesek - nem pusztán elméleti feltevés, hogy a rendőrség részéről nyomás vagy fenyegetés nehezedhet a védelem tanúira.

A meghatározásnak eleme a "büntetőeljárás" fogalma. Ez természetesen újabb viták lehetőségét rejti magában, mivel a különböző rendszerekben mást és mást értenek rajta. Abban azonban aránylag könnyű egyetértésre jutni, hogy ha a birtokolt ismeret releváns volta a tanúi minőség kritériuma, egy ismeret pedig legkorábban a bűnelkövetés tényével válhat relevánssá -

vagyis kvalifikálhatja birtokosát (potenciális) tanúvá - a tanú védelem iránti igénye is ettől az időponttól ismerendő el. Másrészt az is vitathatatlan, hogy a tanút nemcsak azért kell védeni, hogy vallomást tehessen, hanem azért is, hogy vallomást tegyen; nem szabad tehát a fenyegetett tanút a vallomástétel után sorsára hagyni, kitenni a megtorlásnak, hiszen a bosszútól való félelem is eltántoríthatja a vallomástételtől. Mint elv, fogalmazódott meg tehát, hogy a védelem a tanút a tárgyalás előtt, alatt és után egyaránt megilleti.

A tanú védelmét szolgáló állami intézkedések lényege: a tanút fenyegető veszély minimumra szorítása, a tanúk egyes, különösen sebezhető csoportjait illetően pedig a fizikai, főként pedig pszichikai stressz enyhítése, sőt, adequat módszerekkel a tanú támogatása.

Ami a lehetséges konkrét eszközöket és módszereket illeti, ezeknek meglehetősen széles a köre.

A legkézenfekvőbb a tanú fenyegetéssel való befolyásolásának büntetőjogi tilalom alá helyezése. E tekintetben a magyar büntetőjognak nincs adóssága, hiszen a hamis tanúzásra felhívás nálunk már közel egy évszázada büntetendő még akkor is, ha nem fenyegetéssel, hanem ígérettel nyomatékosítják a kérdést.

A büntetőjogi fenyegetés súlyát fokozó tényleges - rendőri természetű - intézkedések terén már nem állunk ilyen jól. Itt nemcsak arra gondolok, hogy a tanúk számára nyújtandó folyamatos fizikai védelemnek nincs intézményesített, jogilag szabályozott rendszere, hanem arra is, hogy a technikai jellegű lehetőségek is korlátozottak. Svédországban pl. a zaklatásnak kitett, fenyegetett tanú számára a rendőrség olyan riasztó-felszerelést ad, melynek segítségével a rendőrséget percek alatt segítségül tudja hívni.

Ebbe a fogalomkörbe tartoznak végül a mi eljárási törvényünkben is szereplő rendszabályok, a tanú személyi adatainak (címe, gépkocsi rendszáma) bizalmas kezelése, továbbá - ami nálunk ez idő szerint ismeretlen - a rendszám cseréje, sőt, a személyi azonosítók egy részének, pl. a névnek a cseréje, a

lakhely ideiglenes vagy végleges cseréje, amihez adott esetben anyagi támogatás is járul. Célszerű intézkedésnek minősítették azt is, hogy a tanú - eljárási jogi helyzetének és a javát szolgáló gyakorlati intézkedéseknek jobb megértése végett - jogi tanácsadót kaphasson.

A javasolt intézkedések egy másik csoportja eljárásszervezési természetű.

Ide sorolható pl. az a javaslat, hogy a bírósági épületek célszerű kialakításával váljék elkerülhetővé az a szituáció - ki nem látott még ilyet? - amikor is a sértett a terhelt hozzátartozóitól körülvéve, megjegyzéseiknek kitéve kénytelen várakozni a bírósági folyosón. Angliában új bírósági épületeket már csak úgy építenek, s a régieket is úgy alakítják át, hogy a vád és a védelem tanúi külön helyiségekben várakozhatnak kihallgatásukra, s ezeket külön útvonalakon közelíthetik meg.

A zártláncú televíziós berendezések széleskörű alkalmazása révén technikai szemszögből nincs akadálya annak, hogy a tanú ne a tárgyalóteremben, a vádlott fizikai jelenlétében tegyen vallomást. Ennek a módszernek a széleskörű alkalmazását ajánlatosnak tartotta a bizottság.

A számításba vett javaslatok egy további csoportja - melyek közös vonása, hogy a tanú általános helyzetének javítása révén próbálja ellensúlyozni egyébként kétségtelen sebezhetőségét - főként a családon belüli erőszakos és egyéb bűncselekmények sértettjeit érinti. E tanúk (sértettek) kiszolgáltatottságát kellene enyhíteni szállás, pszichológiai és szociális támogatás, stb. révén; lelki terheiket, főként pedig a másodlagos traumatizálódás kockázatát csökkentené, ha azonnal kellően kiképzett személyek végeznék a kihallgatásokat - és pedig úgy, hogy azt ne kelljen újra és újra ismételni, stb.

Végül az eljárásjogi rendszabályokról.

Ezek alkalmazási lehetőségeit illetően a vélemények erőteljesen megoszlottak a "common law" és a kontinentális jogrendszerű országok szerint, miután itt a szembesítéshez, valamint a keresztkérdéshez való jog és a szóbeliség korlátozása merül fel.

A kontinentális jogrendszerű országok bizonyos körülmények között elfogadhatónak tartják a tárgyalást megelőző eljárási szakaszban tett nyilatkozatok - főként bírói hatóság előtt tett és/vagy video-technikával rögzített vallomások - tárgyalási felhasználását akár a tanú tárgyalási kihallgatása nélkül is, sőt szűk körben kivételesen még anonimitást is engedélyeznének - engedélyeznek - a tanúknak. Ez az angolszász eljárási rendet követő országok számára ez idő szerint szinte elképzelhetetlen; a keresztkérdéshez való jog ugyanis az uralkodó (hagyományos) felfogás szerint magában foglalja a tanú életkörülményeinek, életútjának, múltjának ("background") megismeréséhez való jogot, s az itt nyert ismereteknek a bíróság előtt a tanú szavahihetősége, vallomásának hitelt érdemlősége megdöntésére való felhasználásához való jogot. Márpedig, ha a tanú a vádlott (és a védelem) számára névtelen, ezek a jogok gyakorolhatatlanok.

Az anonim tanúk kérdése hosszadalmas viták tárgya volt; e téren az Emberi Jogok Európai Bíróságnak ez év márciusában hozott döntése (Doorson v/s The Netherlands) viszonylag új helyzetet teremtett, mert úgy találta, hogy az ilyen vallomás is elfogadható, feltéve, hogy a védelemnek tisztességes lehetősége volt a tanú névtelenségre vonatkozó igényének indoklását, továbbá a szavahihetőségét és tudomásának eredetét ellenőrizni. Az adott ügyben ezt az tette lehetővé, hogy a kihallgatást végző bíró a tanú kilétét ismerve nyomozást folytatott az illető körülményeit, kapcsolatait, stb. illetően és a nyert adatokra épülő véleményt formált a szavahihetőségéről, s mindezt jelentésbe foglalva az ítéldbíró rendelkezésére bocsátotta, továbbá a kihallgatás során tolmácsolta a védelem minden olyan kérdését, amely nem volt alkalmas a tanú kilétének azonosítására.

E döntés ismeretében a tanú anonimitásának engedélyezését, mint kivételesen alkalmazható módszert, nem lehet többé elfogadhatatlannak mondani - bár az érdekelt országokból jött kollegák azon a véleményen voltak, hogy hazájukban ennek nem nagyon van jövője.

Röviden ebben összegezhetőek a tervezett ajánlás fontosabb tételei. Természetesen szó esik benne a tanúvédelmi programokról, a tág értelemben vett büntető igazságszolgáltatási személyzet képzéséről, valamint a tanúvédelem kérdésében szükségesnek mutakozó nemzetközi együttműködésről, főként annak elmélyítéséről és bővítéséről is.

Nem hallgathatom el, hogy a szóban lévő területen a nézetek annak ellenére nem tekinthetők egybehangzónak, hogy az itt felsorolt elképzelések ellen végülis senki nem emelt kifogást. Ez ugyanis nem jelenti azt, hogy a bizottságban jelen volt valamennyi ország minden ajánlott megoldást a maga részéről bevezethetőnek tart. A "common law" országok számára pl. szinte elképzelhetetlen a bíróságon kívüli kihallgatásról készült videofelvétel bizonyítékul való felhasználása a tárgyaláson a tanú személyes kihallgatása nélkül; számukra csak az fogadható el, hogy a tanú a vallomástétel után változtat személyazonosságát és esetleg külsőt. A kis országok - pl. Szlovénia, Ciprus, de azt hiszem, mi is - nehezen tudnánk megoldani egy tanú végleges "elrejtését", hisz nekem még az is elég kilátástalannak tűnik, hogy a közeljövőben a bíróságokon a sértettet a vádlott és köre atrocitásaitól meg lehessen hatékonyan védeni.

Kétségtelen persze, hogy a tanú kiléte az ügyek nagy többségében nyilvánvaló a vádlott számára; a tanúk kilétének, személyi adatainak, címének stb. ideiglenes vagy tartós - esetleg végleges - titkolása nem lehet mindig ténylegesen indokolt. Más kérdés azonban, hogy azok a tanúk is védelemre lennének jogosultak, - és sokszor a védelemre rá is szorulnának - akiknek a kilétét a vádlott és köre amúgy is ismeri.

Márpedig ezt a védelmet - ha tényleg szükség is van rá - a legnehezebb nyújtani, az állami kötelezettség léte szemszögéből pedig közömbös, hogy a védelem rendőrségi vagy bírósági feladat-e; a lényeg az, hogy érvényesüljön.

Befejezésül annyit: az Európa Tanács ajánlása remélhetőleg szilárd alapot ad a büntetőeljárás kodifikáció

számára a jogi keretek meghatározásához. A keretek kitöltése azonban kétségtelenül hosszútávú - és pénzigényes! - feladat lesz még akkor is, ha a büntető igazságszolgáltatás szemszögéből nem az esetek elenyésző számában esetleg szerephez jutó extrém megoldások, a plasztikai sebészi beavatkozás, személyiségcsere és anonimitás a lényegesek, hanem az, hogy a mindennapos esetek, a tömegesen előforduló ügyek ismert tanúinak életét kellene könnyebbé tenni. Ezek számára sokszor már az is kielégítő eredmény lenne, ha az ügy egyszerűen befejeződne, s végre elfelejthetné, hogy valaha tanú volt.

Egyelőre azonban még ennek az eredménynek az elérése is nehezen megoldható feladat.

MELLÉKLETEK